

Літопис землі Молдавії від господаря Аарона в цей бік*

Глава вісімнадцята

1. З п'яти чуттів, що їх має людина, а саме: зір, слух, нюх, смак і дотик, найправдивішим є зір. Бо із слуху, з того, що почує людина, не може сповна встановитися думка, чи воно так, як чути, чи не так. Адже не все те правда, що долітає до нашого слуху. Отак і нюх часто обманює, бо чимало пахощів спочатку здаються важкими, а потім породжують дуже приємний запах. Смак теж непевний, бо багато що здається нам солодким, а лише потім відчуваємо його гіркоту. Й навпаки. Дотик теж обманює. Багатьох речей ми торкаємося. На дотик вони одні, а насправді — інші. То ж не можемо їх пізнати лише отак, без зору. Він один серед усіх чуттів встановлює нашу правдиву думку. І в тому, що ми бачимо на власні очі, не можна сумніватися анітрохи.

2. Так і нам, любий читачу, набагато легше писати про ті часи, коли майже до всіх згаданих тут подій нам пощастило причетними бути. Через це й такий довгий розділ вийшов про тривале правління вищеназваного господаря Василя — аж до того часу, як він уперше залишив престол. А тепер починаємо писати про господаря Георге Штефана, який чи справедливим шляхом, чи несправедливими засобами (повставши проти свого господаря) захопив престол.

3. Як тільки господар Георге Штефан зайняв престол князівства, він за порадою Ракоцієвого гетьмана Кемені Яноша та спафарія валаського господаря Матея на ім'я Дійк відібрав людей з угорського війська та валахів (а також з тутешніх) і відправив загін на чолі з гетьманом Петрашком Моряном до Хотина навздогін за господарем Василем.

4. А той теж знав про все, що відбувалося в Яссах після того, як він рушив звідти. І послав з Хотина подвійне посольство — до свого свата Хмеля, козацького гетьмана, та зятя Тимоша, прохаючи якнайшвидшої допомоги.

5. А ще й до ляхів відправив мене — до кам'янецького старости Петра Потоцького, сина гетьмана Потоцького, при визволенні якого з кримського рабства господар Василь допоміг своїми грішми. Нагадуючи йому про це, він просив зважити на особисту велику небезпеку. Перебуваючи в тому посольстві, я зустрів старосту на відстані трьох днів шляху вище Кам'янця в його маєтках. Одразу облишивши всі свої справи, він попрямував до Кам'янця.

6. Одною дня, ще до того, як кам'янецький староста прибув до Хотина, господар Василя повідомили, що проти нього рушили війська господаря Штефана. Спочатку він вагався, чи йти йому на бій з тими людьми, що були в нього (з ним були всі думні бояри зі своїми загонами, капітан¹ Божій з найманими жовнірами й дарабани-сердюки² з капітаном Карою). А ще мав він шістдесят сербів-найманців та сто дуже добрих німців. Але, побачивши холодне ставлення всіх до себе — й слуг, і капітанів, на яких покладався, бо раніше надто вже їх жалував, звелів він переправлятися через Дністер, поклавши всю вину за це на капітанів Божія та Кару.

7. Тут належить згадати про скарб, що зберігався в Нямецькому замку, куди господар Василь направив пахарника Штефаніцу — свого племінника. Все було доставлене неушкодженим до господаря Василя ще тоді, коли він перебував у Хотині. Коли йому повідомили, що прибув пахарник Штефаніца з усім скарбом, господар Василь дуже зрадів і сказав: «Віднині хай до сорочки мене роздягають, але недруги не сміятимуться».

8. Отож господар Василь перейшов Дністер разом з кількома боярами — з ворником Томою Кантакузіно, гетьманом Георгієм, скарбничим Іордаке та ще кількома, які тулилися до нього. А всі інші бояри та воїни з гаківницями повернулися в Ясси до нового господаря. Зустрілися вони з військом господаря Штефана у діброві, неподалік Хотина, і доки повірили один одному, минуло кілька годин. За час цієї затримки господар Василь з боярськими родинами перейшов Дністер, але не без втрат серед боярських возів на переправі — цієї шкоди заподіяли передусім хотинські міщани, які, побачивши страх та поспіх на переправі, кинулися грабувати хвіст обозу й чимало дорогого вбрання і срібла із собою прихопили. Мені відомо, що відтоді деякі хотинчани збагатили.

9. Військо господаря Штефана застало ще кілька німців на тому березі. Тим часом пахарник Могилдя, якого в колодках відправили до Хотина, вдарив із замку малими гарматами. Люди господаря Штефана теж вчинили напад на них. Тоді й загинуло кілька німців на переправі. Але й найманці-серби господаря Василя так стріляли з-за Дністра з мушкетів, що ніхто не міг підійти до броду.

10. Того разу я не був присутній на тій переправі, бо перейшов Дністер раніше, як уже згадував. Але я знаю про те, що там відбулося, з розповіді очевидців, котрі бачили, як сам господар Василь сидів на тому боці Дністра на стільчику. Хотинські міщани, кажуть, підмовлені пахарником Могилдею, вистрілили з малої гармати. Її ядро впало дуже близько від того місця, де сидів господар Василь. Незугарна та божевільна справа, яка, хоча й пізно, але каратиметься.

11. Не можу промовчати про Хотинський замок. Як же нерозумно було лишати його у чужих руках! Хоча б для надійності переправи належало поставити тут своїх стрільців. Хіба для цього треба було мати багато людей? Тридцять німців роками б утримували замок — і від молдавського війська, і від угорського. Чи, може, харчів не було? Хліб з одного лише прихотинського села або ж той, що був у місті, міг би прохарчувати замок цілий рік. Отож, той замок, якщо хтось добре все обміркує, став причиною розорення дому господаря Василя. Якщо ви спитаєте мене чому, я на це відповім так: якби дружина останнього була в Хотинському замку, а не у Сучавському, господар Штефан не зміг би захопити Хотинський замок граючись, як Сучавський. Бо ж господар Василь прийшов аж до Прута із султанами і військом; його потім завернув татарський хан, бо рушили війська польського короля. Або ось таке. Чи зміг би господар Штефан узяти Хотинський замок, коли Хміль був у Гусятині всього на відстані одного дня шляху від Хотина? Багато зміг би зробити господар Василь, бо ж його право на престол Порта під сумнів не брала (навіть пізніше, після взяття Сучавської фортеці).

12. Отож, хай ніхто не перекладає провину на сьогоднішні поради. Бач, які помилки робили найславетніші радники. Тоді все легше можна було зробити, а тепер — важче. І поради слухати важче. Ми кажемо, якби було так і отак, то зараз би сталося інакше. Але ж не людина править часом, а час — нещасною людиною. Багато нерозумного зробили люди старші від

нас, але для прикладу досить і цього — залишити без охорони Хотинський замок. Звідси і почався занепад дому господаря Василя.

13. Зустрівшись з вірним господарю Василю писарем Котнарським (він їхав від короля, куди його послав господар ще до заколоту, а я — вгору, шукаючи кам'янецького старосту), я почув від нього, як від людини розумної, запитання: «Чи добре подбав господар Василь про Хотинський замок? Поставив він там людей і гармати чи ні?». Я відповів, що коли вирушав у дорогу, то не побачив жодної ознаки піклування про нього. Зітхнув тоді важко Котнарський, немов знав, що нерозумно поставилися до замку. А може, складно було людському розуму збагнути те, що є волею господа Бога.

14. Господар Василь в'їжджав до Кам'янця, коли і я туди приїхав із звісткою, що ось-ось з'явиться кам'янецький староста з великими обіцянками та рідкісною на той час душевною щирістю. Так воно й сталося.

15. Не минув і місяць з часу перебування господаря Василя в Кам'янці, як прийшла звістка, що Тиміш, син гетьмана Хмеля, та вісім тисяч відбірного козацького війська переходять Дністер біля Сорок. А тепер зважте на вдачу польського друга. Хоча козаки і встромили ляхам у самісіньке серце шаблюку, але господар Василь від поляків ані утисків, ані клопоту не мав. Як без турбот прийшов, так за власним бажанням і пішов. Господар Василь лякався тільки одного полковника, а саме: Кондрацького, що з тисячею ляхів стеріг кордон. Отож, наші люди й боялися його, як чужого. Але Кондрацький не мав жодної поганої думки, що адресувалася б господарю Василю (та й сили, щоб нашкодити йому, теж).

16. Тиміш з військом, перейшовши Дністер, не став чекати зустрічі із своїм тестем господарем, Василем, а від Сорок повів полки прямо на Койчани і там переправився через Прут.

17. Дійшла звістка до господаря Штефана, що Тиміш прямує на Ясси. Спафарій валаського господаря Дійк за наказом свого князя, який боявся, що піде чутка, що його військо ввійшло до райі³ султана, повернувся додому кількома днями раніше. Камені Янош, злякавшись втратити людей або підступного нападу самих молдаван, або знаючи про посольство свого князя Ракоці до Хмеля (бо тоді Ракоці вів переговори з Хмелем за ласький трон), відправив усю піхоту, що була в нього, та німців з мушкетами через Капотештський ліс і Кобилу навпростець до Ойтузького перевалу. Сам же він, на прохання господаря Штефана, залишився з кіннотою в Яссах. Господар Штефан зібрав трохи свого посполитого⁴ війська (разом з угорським). Близько дванадцяти тисяч людей вийшли під Поприканами назустріч козакам.

18. Переправившись через Прут, Тиміш рушив на Поприкани. Частина воїнів господаря Штефана вийшла за річку Жижю, щоб дати бій. Господар Штефан і його піхота теж підійшли до броду через Жижю. Недовго тривав бій воїнів господаря Штефана. Їх відкинули кіннотники Тимоша, з якими були й наші, що підтримували господаря Василя. Був там пахарник Штефаніца, бояри з роду Гинчештів і Гинцештів, а також черкеси господаря Василя, які їздили з боярами до гетьмана Хмеля.

19. Відбивши вершників з війська господаря Штефана, які вийшли назустріч, козаки рушили всім табором до броду. Дарабани-сердюки, побачивши це, прудко кинулися навтьоки — від броду вгору, до молодого лісочка. Решта війська стояла на гребені гори, але допомоги їм не подала. Кіннотники Тимоша наздогнали втікачів на Поприканському схилі, і багато

нешасних дарабанів там полягло. Інші, яким пощастило добігти до ліска, врятували собі життя.

20. Побачивши таку небезпеку, господар Штефан і Кемені Янош відвели своє військо ближче до Ясс і розташували там кінноту обіч шляху. А було й нашого рушення, і угорських воїнів не менше двадцяти чотирьох тисяч. А якби ж то в них у голові виникла розумна думка, що б сталося? Якщо не встрявати в бій, перейняти козакам шляхи до харчів з усіх боків, що зміг би зробити зі своїм табором Тиміш?

21. Коли козаки почали підійматися по схилу вгору, місцеві воїни примусили кіннотників Тимоша відступити у табір. Але табір однаково увесь вийшов на гору і, оскільки був уже вечір, залишився там на ночівлю. З війська господаря Штефана тієї ночі багато людей пішло до своїх домівок.

22. На другий день Тиміш табором рушив проти війська господаря Штефана на місто. Йому ніхто не перешкодив, тільки молдавани трохи непокоїли з флангів. Господар Штефан і Кемені Янош побачили, що їхнє військо тане і тієї ночі вже половина його повтікала. Вони подалися й собі виноградниками до міста, а з них вийшли на річку Бахлуй і втекли по долині вгору разом з кількома боярами з Штефанового двору.

23. Відтіснивши війська господаря Штефана, Тиміш того ж дня ввійшов до міста і спинився у престольному палаці, а табір поставив перед двором і навколо нього. І сидів там, розмістивши таким чином табір, аж до прибуття свого тестя, господаря Василя, до Ясс з Кам'янця. Але ще до того як приїхав господар Василь, козаки захопили безліч худоби, яку потім він відкупив у них (кожну худобину, яку не з'їли — за золотий) і дав знати людям, щоб прийшли за своєю скотиною, якщо її впізнають.

24. Тоді від рук козаків загинуло чимало людей. Інші пішли вклонитися пахарнику Штефаніці, що був з Тимошем, але не дійшли до нього, бо їх перехоплювали козаки й вбивали. Серед останніх був і гармаш⁵ Теуту та багато інших.

25. Звістку про перемогу Тимоша господар Василь зустрів у Жванці. Її приніс конюший Григорій, за що той подарував йому соболіну шубу. Прямо біля Жванця він переправився через Дністер. Хотинські міщани на чолі із своїм старостою Гиждеу не захотіли віддавати замок. Чи то вони хотіли бути такими вірними господарю Штефану, в що я не дуже вірю, чи то злякалися через те, що пограбували боярські вози (як ми згадували) і стріляли з гармати у господаря Василя. Оце останнє і є справжньою причиною (а не попереднє). Кілька разів послав господар Василь до Гиждеу, якого старостою поставив господар Штефан, та міщан, давав їм велику клятву, але вони нізачо не хотіли віддавати замок й утримували його місяців зо два аж до другого приходу господаря Штефана з Валаської землі. Господар Василь звелів німцям своїм оточити їх і тримав замок в облозі протягом усього літа. Отак важко повертається назад те, що легко втрачається.

26. Прибувши до Ясс, господар Василь влаштував раду із зятем Тимошем, після чого той з табором перейшов у Галату⁶. Господар Василь залишився у дворі, розпочавши підготовку до походу проти господаря Маттея. Він покликав до війська всіх посполитих і прощав кожному будь-яку провину перед владою.

27. Якби господар Василь після тієї перемоги повернув зятя назад і влаштував би свої справи із султаном та ще й зміцнив свої лави найманими служками, оскільки коштів у нього було вдосталь, то ніхто його не зміг би зрушити з місця. Так і радили зробити деякі бояри, але повністю сподіваючись на допомогу козацького війська, господар Василь забажав спо-

чатку помститися за кривду, заподіяну йому господарем Матеєм, а потім Ракоці. (Бо Тиміш говорив, що з Валаської землі він повернеться через Трансільванію). Тож гору взяла думка піти на господаря Матея. Однак не людина, а Господь сокрушає брані⁷, як говорить святе писання.

28. Треба згадати й про поразку німців від наших копачів солі у горах на Ойтузькому перевалі. Про тих німців розповідали, що Кемені Янош на-правив їх з Ясс прямо на гірські стежки. Тоді у горах копачі солі з Окни зустріли піхоту кн. Ракоці. Один з копачів порадив їм підійти ближче до німці і впасти всім на землю, доки ті будуть з мушкетів стріляти, оскільки німців мають звичай стріляти залпом. Так і зробили. Коли стрілянина припинилася й німці вдруге почали заряджати свої рушниці, люди на-валилися на них з косами й сокирами. Загинули кілька німців, а решта піхоти навіть рушниці в горах залишила, бо ледве їй самій удалося вряту-ватись. Через це Александру Костін, якого в Яссах дали тим німцям у провідники, просидів цілий рік у Фагараші в колодках.

29. Господар Штефан разом з Кемені Яношем поїхав до річки Тротуш, а там розлучився з ним, оскільки більше сподівався на допомогу з боку гос-подаря Матея. Боярам теж більше хотілося податися у Валаську землю. Отож він і попрямував від Тротуша вниз через Фокшани до Валаської землі.

30. У Яссах ще до початку походу господаря Василя в ту землю загинула його довірена особа — ляський писар Котнарський — людина дуже розумна й мудра. А загинув він від зятя господаря Василя — Тимоша, котрий мав тиранський і дикунський характер і анітрохи не боявся Бога. Тиміш сказав, що Котнарський — лях і що саме він переконував господаря Василя не віддавати своєї дочки за нього. Одного разу він попросив господаря Василя відправити до нього писаря, бо, мовляв, той йому потрібний. Господар Василь, і у гадці не маючи поганого, направив писаря до монастиря Галата. Тиміш намовив своїх козаків стояти з оголеними шаблями. Після розмови з Котнарським, коли той вийшов, козаки напали на нього і зарубали без будь-якого жалю. Замислив Тиміш подібне також щодо ворника Томи та скарбничого Іордаке з тієї ж самої причини. Злякавшись смертельної за-грози, вони благали господаря Василя відпустити їх до своїх маєтків. Але він цього не зробив, а зятеві сказав, що краще він сам смерть прийме, аніж бо-яри, котрим його серце повністю довіряє. З якими думками прийдуть до нього інші, якщо таке трапиться? Але ці двоє бояр все ходили налякані і лише вночі приходили до палацу господаря Василя через ворота, що ве-дуть до палати княгині. Господар тільки важко зітхав і через такого зятя ла-мав собі руки.

31. Вирушив господар Василь з Ясс у свій третій похід на Валаську зем-лю проти господаря Матея. Спочатку Тиміш з козацьким табором опинився на річці Бирлад, біля Подул-Іналт, влаштував там огляд козацькому війську та розділив серед старшини й усіх козаків плату господаря Василя. Там була знаменита козацька старшина, наприклад, полковники Богун, Носач — ус-лавлені старі козаки. Там без будь-якої провини, лише за якесь слово, що Богун промовив на раді, Тиміш витяг шаблю з піхов і вдарив Богуна у плече. Через оту рану впродовж усього походу він ходив з перев'язаною рукою. Отакий характер дикого звіра мав Тиміш! Ніхто серед полковників не наважувався жодного слова сказати у військовому врядуванні. Отож із самого початку, з того, як порядкував Тиміш, людина молода і дуже неро-зумна, було видно, що нічого корисного з тієї справи не вийде.

32. Звідти війська рушили вниз. Попереду йшов господар Василь з

військом князівства. Щодня воно зростало. Коли ж прийшли до кордону, посполите військо налічувало у своїх лавах вісім тисяч чоловік.

33. Валаський господар Матей, дізнавшись про вигнання господаря Штефана з Молдавії козацькими військами, відправив свого спафарія Дійка зібрати все військо на кордонах та околицях, і стерегти їх разом з його прибічником господарем Штефаном Георге. Останній мав із собою близько трьохсот чоловік, передусім вершників та кількох молодих синків боярських. Спочатку їхній дозор, що вони його вислали за «язиком», з'явився у гирлі Бергеча, вище Текуча. Люди господаря Василя деякий час полювали на нього, але надто пізно схопилися і загубили сліди.

34. Тоді води Серета принесли повінь, через що військо забарилося на кілька днів, доки не збудували міст на човнах. По ньому військо пройшло й другого дня вступило у Валаську землю через Фокшани, безжально підпаливши це місто. І всюди, куди приходили козаки, горіли хати, клуні й збіжжя нещасних, невинних жителів.

35. Неподалік Фокшан, у долині, яку називають Великий Мілков, а за іншою назвою — Куката, стояв з військом спафарій господаря Матея — Дійк. У ярах біля річки стояло військо, чисельність якого сягала десь дев'яти тисяч чоловік. Там була й частина найманців господаря Матея, і посполите військо, зібране у Валаській землі від Бухареста аж до кордону. Там же розмістився і господар Георге Штефан, у якого було триста молдаван. Валаське військо чекало на господаря Василя й Тимоша.

36. Спочатку з'явився господар Василь із своїм військом, яке очолювали молдавани. А козаки їхали табором позаду. Валахи вирішили почати бій з молдаванами. І справа зрушила — то молдавани перейдуть на один берег річки, то валахи — на другий. Це повторилося два чи три рази, аж поки господар Василь не ввів у бій своїх німців, які ховалися попід берегами. Після цього молдавська кіннота захопила обидва береги. Коли ж валахи побачили, що наближається козацький табір, вони кинулися врозтіч. Молдавани й частина кінних козаків переслідували їх аж до Рибника, але валаських воїнів загинуло не дуже багато, бо вони вчасно почали тікати.

37. Після тієї поразки валаського війська, яка сталася передусім через дурість спафарія Дійка (бо ж не повинен був він, маючи лише кінноту, підпускати настільки близько військо з вогневою зброєю), господар Василь разом з Тимошем вирушив на Тирговіште⁸, руйнуючи все, що траплялося на їхньому шляху. А валаський господар Матей, дізнавшись про поразку свого війська на кордоні й про те, що на нього рушили господар Василь з Тимошем, анітрохи через оту першу невдачу не злякався, а, зібравши посполите військо і найманців, пішов і собі з Тирговіште, доки не спинився на дуже гарному місці — на галявині між річкою Яломіцею і надзвичайно багнистим і важким для переправи рівчаком біля села, що звалось Хінта⁹. Там він і залишився чекати на господаря Василя, виявивши велику мужність. Господар Матей відправив ще й деяких сербів та інших найманців до спафарія Дійка, щоб допомогти йому. Але, почувши звістку про поразку спафарія Дійка, ці загони рушили назад. Передові загони господаря Василя наздогнали їх на річці Теляжин. Валаські вершники спинилися на самому броді, щоб забезпечити відхід піхоті.

38. Господарю Василю й Тимошу спочатку здалося, що там, на Теляжині, стоїть сам господар Матей з усіма своїми воїнами. Потім, побачивши, що війська було мало, солдати господаря Василя перейшли річку в трьох місцях, але валахи не залишилися там, а відступили назад. Їх одразу наздогнали, а разом і сербів, які, відійшовши, знайшли захист у

лісі. Повідомивши господаря Василя про цих воїнів, Тиміш з частиною козацької кінноти рушив уперед, залишивши позаду весь обоз. Наздогнавши втікачів, він звелів козакам спішитись і напасти на найманців. Останні відходили, відстрілюючись, аж поки не дісталися до лісу біля річки Прахови. Козаки нічого не могли їм зробити. До ночі вони перестрілювались, втрати були з обох боків. У козаків тоді загинули два сотники.

39. Радий був господар Матей, що його найманці врятувалися і змогли відповісти на вогонь козаків. Саме з тієї сутички найманців з козаками почали зростати в нього надія і сміливість. А Тиміш після того переслідування не захотів вертатися до свого війська, яке спинила ніч. Отож, залишився він у селі Кокорешти, в якомусь боярському домі. Там було повно різних харчів, але він, запаморочений вином, коли завершив вечеряти, звелів підпалити маєток.

40. Наступного дня, не розвідавши, які місця попереду, де і як далеко перебував ворог, дозволивши відпочити за дві-три години стомленому переходом війську, звелів він сурмам грати похід. Господар Василь вимагав змінити цей наказ, радячи залишитись у той день на місці, щоб військо перевело дух, зібралось все разом і знайшло інший шлях — не той, який їм обрав господар Матей, зручний для нього і його оборони. Але кому все це говорилося? Кому можна було щось радити? Людині з вдачею звіра. Полковники, які були там, боялися вимовити й слово, бо за одне тільки слово той вихоплював шаблю і бив, як собаку. Полковник Богун з перев'язаною рукою через заподіяну йому рану ходив сам не свій.

41. Тут і поміркуй, яким же чином вдалося господарю Матею перемогти. Ще й така перемога, що подібної за все своє життя, в жодній війні він не здобував. Чи міг би хтось подумати, що валаське військо може подолати козацьке з табором? Я нікого не хочу принижувати, але жоден піхотинець, будь-який вершник не можуть зрівнятись з козацьким стрільцем. Можеш сказати: «Там же були серби, угорці, ляхи, а не тільки валахи». Це правда. Було там трохи ляхів. Що вони могли б зробити, якби в козацькому війську був лад і воно б воювало так, як у нього це було заведено. А угорців і сербів я вище валахів не поставлю. Найманці (угорці чи серби) не вистоять проти козацького вогню, як і валаські піхотинці. На мою думку, ця перемога господаря Матея біля Хінти (окремо виділяючи волю й розсуд господа Бога) пояснюється виключно безумством Тимоша, а вже потім — хоробрістю господаря Матея. Але його тодішнє божевілля значно переважало хоробрість Матея, хоч він і очолював військо і надихав його. Якби Тиміш не розділив свої загони на три частини, а воював би цілим табором, то господар Матей його не переміг би. Він став би мішенню для козаків і не врятувався б від смертельної небезпеки. Його найманці не могли б довго витримати козацький вогонь. Отож, причина перемоги крилася у нерозсудливості Тимоша, який ні з ким не радився, ні в кого нічого не питав (навіть у своїх полковників). А ще врахуйте стомлене у важкому поході військо, а також табір, поділений на три частини.

42. Коли господар Василь побачив, що не може допомогти своєю радою, він зітхнув і залишив усе на волю Тимоша, а сам рушив уперед на чолі свого війська. Позаду рухався Тиміш зі своїм табором і скреготав зубами через те, що, мовляв, молдавани вихваляються, що це вони здобули перемогу в Фокшанах і на Теляжині. Військо, особливо козацький табір, важко просувалося вперед вузькими болотистими місцями. А зважте на те, що через потік біля Хінти був лише один місточок. Спочатку його перейшло і вийшло на галявину військо господаря Василя, яке стало лівим флангом напроти

правого крила війська господаря Матея. А правий бік і середину господар Василь залишив козакам — якраз проти лівого крила й середини війська господаря Матея. Однак козацький табір просунувся лише до певного місця, а тоді спинився. Тиміш не захотів шикувати його поряд з молдавським військом. Він сказав: «Нехай сміливці молдавани поб'ють самі валахів, без нас» (Вважайте, що тільки цього безумства було досить для тієї поразки).

43. Господар Матея розпорядився розташувати своє військо таким чином: було споруджено вал навколо його табору згори від Яломиці і вниз до неї ж. А військо він вивів за той вал. Праворуч поставив дворян, які в них називаються червоними, трохи посполитих та сердюків-піхотинців. Те крило стояло проти молдаван. Сам він розмістився посередині з легким військом, дарабанцями¹⁰ і частиною сербських найманців, розташувавши гармати серед піхоти. На лівому крилі, тобто проти козаків, зайняли свої місця найманці-ляхи й угорці. Вивівши військо за вал, але не дуже далеко, він чекав на козаків і молдавське військо.

44. Кілька годин простояли молдавські загони, чекаючи, що підійде козацький табір. Раз у раз господар Василь посилав до Тимоша, щоб той зрушив табір, але він не хотів цього робити, а лише відповів: «Хай вони починають битву, а тоді і я прийду». Не мав вибору господар Василь. Повів він військо, і почали молдавани битися з валахами. Найманці господаря Матея відкрили вогонь по молдаванах. Господар Василь мав сотню німців, яких він відправив на підмогу молдавській кінноті. Німці вистояли під вогнем стрільців та, давши за своїм звичаєм залп, повели в атаку за собою більш як половину молдавського війська (разом з прапорами). Тоді всі валаські дворяни, які в них зветься червоними, повернули спину. Дехто навіть за Яломицею опинився. Під час цього наступу молдавани дійшли аж до валаських наметів. Ніхто не зможе заперечити, що в тому бою діяли великі сміливці. Якби козацький табір був поруч і вів вогонь по середині й лівому флангу господаря Матея, на цьому все б і закінчилося. Але, не маючи справ посередині, де він був, а також на лівому фланзі, господар Матея перейшов на правий бік, де його військо відступало під тиском молдаван, і зупинив порив молдавської кінноти, спрямувавши на неї вогонь усіх гармат і піхоти. Коли він посилювався, молдавани почали повільно відходити. Там полягли кілька молдаван, а також капітан німців господаря Василя, справжній воїн. А гармати безупину стріляли в молдаван.

45. Коли господар Матея відновив рівновагу в битві на своєму правому крилі, Тиміш через своє божевілля взяв лише частину козацької піхоти і трохи гармат без табору, підвів її до середини валаського війська, куди знову повернувся господар Матея. Той підіймав своїх проти козаків. Однак між військами була ще велика відстань, бо ледь кулі одних долітали до других. Гармати били з обох боків. Козаки тихо наближалися до валаського війська і робили це крадькома, бо те місце сильно заросло чагарником. Коли воїни господаря Матея стріляли в них, усі козаки падали на землю. А ліве крило господаря Матея, де були й ляхи, стояло, мов вкопане. Ляхи звикли й добре знають козацькі порядки. Побачивши, що вони без табору — сама гола піхота у полі,—ляхи сміливо підпускали їх ближче. Тиміш з табором стояв позаду, нерозумно поділивши його навпіл. Аж ось загукали передні козаки й почали стріляти з мушкетів. Тоді ж мушкетна куля влучила в господаря Матея біля колінного суглоба. Це одразу помітив один паїк¹¹ і кинувся до стремен господаря Матея, аби той, бува, не впав. Матея, лаючись, відігнав його від себе й, незважаючи на рану, підбадьорював військо, як справжній воїн. І тоді виїхали ляхи прямо на козацьку піхоту й почали рубати її шаб-

лями. За годину полягло там багато козаків та й поранених було чимало, бо драгуни їх топтали майже до самісінького табору. Після другого відходу військ господаря Василя, а особливо козаків, на яких він сподівався, ніхто вже не вірив у перемогу. Всі засмутилися і перелякалися. Безтямний Тиміш не знав, що робити: ані порядку не вмів навести, ні путнього наказу дати. Козаки кричали: «Скажіть нам, чи куди йти, чи, може, вал будувати за нашим звичаєм?» Та не було ні поради, ні ладу. Водночас з цим зненацька налетів страшений вітер з дощем. Почалася велика гроза, стогнали дерева, шуміла злива. Все це здавалося карою божою, що впала на військо господаря Василя. Господар Матей пострілами з гармат додав страху нашому військові, а своїм воїнам — сміливості. Отож, першим розсипалося крило молдавського війська господаря Василя. Побачивши, що воно тікає, він перейшов до козацького табору Тимоша, який тепер намагався об'єднати все військо після того, як спочатку роз'єднав. Та під такою страшною зливою й грозою нічого не можна було зробити. Ті козаки, які змогли дістати коней, сіли на них і кинулись навтіки, а за ними — Тиміш й господар Василь. Вони залишили табір і нещасних піхотинців, що мусили загинути.

46. У цій битві загинули видатні молдавські бояри: стольник Бучум, кемінар¹² Хригод, кілька служок, а серед козацької піхоти — передусім ті, хто був попереду, а також — половина німців господаря Василя. Багато хто з посполитого війська й козаків потрапив до рук господаря Матея. Але і серед валахів полягло чимало людей. Особливо небезпечною виявилася рана господаря Матея, що й вкоротила його дні. (Бо хоч він і був уже старий, але міг би ще пожити. Через рік, не вилікувавши ту рану, він помер). Якби валаський господар Матей не був поранений, то загинуло б значно більше молдаван і козаків.

47. Отак закінчилася ця війна господаря Василя з господарем Матеєм, гочнісінько так, як і попередні. Разом із Тимошем він подався на Градіште, переправився через Серет біля Ваденів і прибув до Ясс до свого престолу з великою скорботою щодо замислених ним справ.

48. Ніхто не думав, що з тієї козацької піхоти хоча б один залишиться живим після втечі кінноти. Але дивовижний характер мали козаки при їзді! Після того як дременули вся старшина та їхній гетьман, вони обрали собі отамана, зробили табір і захищалися аж до ночі. Вночі запалили у таборі вогні, а самі у повному порядку, тільки пішки, вийшли всі живими й без втрат повернулися до Молдавії.

Глава дев'ятнадцята

Відпочивши в Яссах, через десять днів після «бенкету», влаштованого йому господарем Матеєм, Тиміш попрямував до своєї землі, а господар Василь повернувся на свій престол, бо Порта довіряла йому як правителю. Однак мир тривав недовго, бо господар Штефан добився допомоги у господаря Матея для повернення до Молдавії. Той дав йому чотириста стрільців, арабанців, які добровільно пішли служити до господаря Штефана за плату, також трохи легкого війська. З цією підтримкою господар Штефан через Юкшани ввійшов на територію Молдавії й спинився в Рекечунах, у своєму елі, де став чекати ще й на допомогу від трансільванського князя Ракоці.

2. Важко помиритись двом господарям на одній землі! Тож господар Василь, доки господар Штефан не зібрав навколо себе більше людей і не зміцнив свої сили, узяв вісімсот відбірних воїнів з Оргеївського та Лапуш-

нянського повітів і направив їх проти господаря Штефана. На чолі їх поставив свого племінника пахарника Штефаніцу й дав йому з боярських сіл небагато людей, які свого часу переймали шлях господарю Штефану, коли він тікав з-під Поприканів (тоді вони вбили Моряна, що був гетьманом у господаря Штефана).

3. Сторожа господаря Штефана стояла в Бакеу. Там було чотириста вершників і певне число стрільців, а також дехто з бояр та дітей боярських, що прибилися до господаря Штефана — сердар Андронік, спафарій Дарій, ага¹³ Антіохій та інші, що трималися його й раніше. З бояр там ще були пахарник Могилдя й скарбничий Стурдзя. Дізнавшись про те, що на них рушив пахарник Штефаніца з військом господаря Василя, вони відійшли до яру, що звався Валя Саке, біля села Фараони. Вони стали всі разом на пагорбі, взявши із собою й валаських дарабанців. Доки орґеївці¹⁴ переправлялися через вищезгаданий яр, а це не легко було їм зробити, вискочили вершники господаря Штефана й перемогли орґеївців. Тоді почали тікати і пахарник Штефаніца, і бояри Гинческу. Залога¹⁵ господаря Штефана переслідувала їх, аж поки вони без броду не опинилися по цей бік Бистриці. А інших, які дременули на Роман, гнали аж до Романа. Там їх схопили селяни. Господар Штефан одних скарав на смерть, а іншим відрізав вуха.

4. Після такої перемоги залога господаря Штефана перейшла у Себони, вище Романа, а сам він з Рекечунів перебрався до Бакеу. Щодня до нього прибували нові люди з усієї Горішньої Молдавії, а також багато низовиків¹⁶. Туди ж прийшла до нього допомога від трансільванського князя Ракоці — тисяча воїнів на чолі з Борошем Яношем.

5. Господар Василь, відчувши небезпеку, а також те, що країна ставиться до нього недоброзичливо (ще й зважаючи на те, що його дружина з челяддю і скарбом була в Сучаві, оскільки Хотинський замок вийшов з-під його влади, бо у ньому знаходилися ті, хто тримався господаря Штефана), зрозумів, що йому немає куди податися: адже козаки з Тимошем були переможені на валаській землі, а його сусідами були два дуже міцні на той час недруги — Ракоці і господар Матей. Він не знав, що робити, але все одно не здавався, писав і посилав служок, запрошуючи до себе орґеївців і лапушнянців¹⁷. Відправив він гінця і до козаків. Тиміш дав йому двісті козаків на чолі з полковником Глухом. Отож, зібрав він усього тисячі чотири людей і вийшов спочатку до Могил на річці Бахлуй. Потім його сторожу¹⁸ під командуванням пахарника Григорія вдруге атакував противник. Сторожа господаря Штефана попрямувала на Тиргул-Фрумос і вже там, по цей бік його, біля Сірки, зустрілася з господарем Штефаном.

6. Про те, якою була ця війна і як вона проходила, не можу писати інакше, як правдиво, не стаючи ані на той, ані на другий бік. Адже ніщо так не псує довір'я до тих, хто пише літописи, як упередженість, коли підносять справи одного і принижують — іншого. Й хоча ми повинні були б швидше хвалити господаря Штефана, від якого багато доброго бачили, аніж господаря Василя, від котрого наші батьки багато лиха набралися, не можу писати інакше.

7. Отож, спочатку про старанність господарів: у цьому значно переважав господар Василь, бо він завжди був на чолі свого війська, сам його навчав, змінював місця розташування полків. Господар Штефан попереду свого війська не стояв, а знаходився десь далеко позаду. І за кількістю війська, й за звитягою сильнішим вважався господар Василь, бо в нього було і більше воїнів, і вершники — кращі. Однак не всі вони йому дуже довіряли. У господаря Штефана було тисяча угорських вершників, стільки ж молдавських

ще п'ятсот валаських піхотинців та різної голоти. В князя Василя — три асячі кіннотників, чотириста козаків та ще двісті стрільців — найманих і зрабанів.

8. Господар Василь розташував своє військо, огорнувши гостинець, що де з Тиргул-Фрумос через Сірку. Але Борош Янош, з'ясувавши, що міст доходить в уривистій місцевості, залишив гостинець і подався вгору пагорми вздовж потоку. Господар Василь теж рушив вгору і спинився на грешні проти них, чекаючи битви. З війська господаря Василя кликали на рць, але Борош Янош своїх вершників не пустив. Однак виявився він з йськом господаря Штефана відважнішим за господаря Василя, бо перейшов потік. А господарю Василю належало не бій влаштовувати, а з усім йськом повільно просуватися поруч з піхотою. Тим часом господар Василь місця не зрушив й інші залишилися, а звиклі вже до перемог молдавани за ними й угорці пішли вперед. Від такого нападу воїнів господаря Штефана відійшов назад господар Василь, як це звичайно буває в умовах бою. І за ними почали тікати без будь-якої на те необхідності всі інші воїни сподаря Василя. Військо ставало схожим не на зібрання воїнів, а на отару ець. Небораки піхотинці не встигли й вогонь відкрити повний, як знецька виструнчилися загопи господаря Василя, тікаючи вниз вздовж Бах-я. А піхота подалася по Бахлуйцю до Кирлігетури. Козаки ж, не маючи рат, врятувалися, скориставшись заповідним лісом, і попрямували собі на істер. Побачивши розвал війська, господар Василь з купкою людей, яких і мав при собі, теж рушив з місця. Потім підійшли до нього ватажки служ та деякі бояри з роду Гинкулів і захистили його. Вчинок цей потребує тикої шани й заслугує на згадку. В такий час допомогти господарю — вчинок вічної чесноти.

9. Загонщики¹⁹ переслідували господаря Василя майже до Прута. Ті, хто в з ним, постійно захищали його. А полягло тоді не так уже й багато лю-ді. Серед найзначніших — митник Некита і ключар²⁰ Ісар. Гетьмана Геор-брата господаря Василя, схопили живим, коли він упав з коня.

10. Після цієї битви господар Василь перейшов Дністер у Рашкові, провів а кілька днів, а тоді переїхав до козацького міста Володижина²¹ і звідти правив скарбничого Іордаке послом до свого свата гетьмана Хмеля. Гос-дар Штефан залишив Ясси, проїхавши лише до мосту. А там, азначивши каймакамів²² на час своєї відсутності, він сам з усім військом шив до Сучави. В замку, на чолі якого стояв боярин ворник Тома, маючи рукою вісімдесят стрільців і пушкарів з місцевих та шістдесят німців-іманців, перебувала челядь господаря Василя й увесь його скарб.

11. Приїхавши до Сучави, господар Штефан зупинився в одному іжньому селі — у Шкеї, в будинку логофета Тодерашка. Його стрільці й тина угорців зайняли позиції навколо сучавського замку. Привезли гар-ги з Хотина, Ясс і почали обстрілювати замок, але шкоди йому не за-ли.

12. Як це завжди буває, до нового господаря з усіх боків ішли люди, але сподар Василь там, де він перебував, пильнував. Та скільки б людина не ралася, а призначене Богом ніхто змінити не може.

13. Через небагато днів прийшла звістка, що Тиміш з дев'ятьма тися-ни козаків знову (біля Сорок) вступив на територію Молдавії, а люди гос-аря Василя атакували капітана Грумадзю, який стояв на сторожі в і біля Сорок. Господар Штефан, знаючи, що господар Василь просто так нього не відчепиться, теж домовився з трансільванським князем Ракоці й ьким королем Казимиром, які обидва ненавиділи господаря Василя за

його зв'язки з козаками. Отож, Ракоці без затримки виділив йому близько чотирьох тисяч секлерів²³ на чолі з Петкі Іштваном, а польський король відправив з Кам'янця свого полковника Кондрацького з тисячею кіннотників. Король наказав йому, якщо в Молдавію прийде козацьке військо, з'єднатися з молдаванами й перешкоджати йому (як, власне, потім і сталося).

14. Коли господар Штефан дізнався, що козацьке військо підійшло вже до Прута й татар з ним немає, він попрямував не до Романа, а до Котнарі, знаючи, що має прибути Петкі Іштван з угорським військом. Він хотів перейняти козакам шлях на відкритому місці — десь на річці Жижії. В Котнарі він об'єднався з угорцями і рушив на Штефанешти, чекаючи тепер на ляхів. Але оскільки ляхи забарилися, то угорці не наважилися зустрітися з козаками. І тоді останні через ліс і Кукорени вийшли до Сучави. Господар Штефан лишився на їхньому шляху біля Прута. Лише на третій день прибув Кондрацький з тисячею ляхів.

15. Прибувши до замку, Тиміш другого дня почав грабувати монастирі. Спочатку пішов на монастир Драгомірна з гарматами й узяв його. Коли монастир йому підкорився, захопив він посуд, ризи і всіх нещасних купців, які там тоді переховувалися, та багатьох бояр. Козаки гвалтували жінок і дівчат, вели себе там не як християни, а були більше схожі на бусурманів. Якби Тиміш мав більше часу, то жодний монастир не залишився б непограбованим.

16. Коли зібралися докупити всі ляські й угорські війська, що прийшли на допомогу господарю Штефану, ляхи першими рушили в похід. Коли всі війська пройшли через кодри й спинилися на Сіреті, у селі, що зветься Григорешти, відбулася рада господаря Штефана з Ракоцієвим сердарем Петкі Іштваном і полковником Кондрацьким.

17. Розум завжди показує, яка різниця існує між людьми. Спочатку господар Штефан звернувся до Кондрацького з проханням прийняти від них честь і шану, аби він вирішував, яким чином годилося всім разом йти на недруга (щоб він, як знаменитий воїн і знавець козацьких звичаїв та порядків, сам усе обміркував і вирішив). Подякував Кондрацький за виявлену йому господарем Штефаном честь і спочатку звернувся до господаря і до Петкі Іштвана з такими словами (я, який це пишу, нагодився бути при цьому перекладачем, так само як став і свідком деяких інших, пізніших подій):

18. «Царі між царями, королі між королями, господарі між господарями, бояри між боярами, слуги між слугами відрізняються одні від інших, а їхні слуги — між собою — тією шаную, якою вони користуються у своїх володарів. Мій володар король тронем вищий за ясновельможного князя Трансільванії, але пан Петкі Іштван користується більшою шаную у свого володаря, ніж я у свого, бо я у свого володаря нижчий. Тож йому і належить взяти керівництво на себе, а ми згідно з його наказом робитимемо».

19. Коли ці слова я переклав господарю Штефану і Петкі Іштвану, останній сказав, що, хоч він у свого володаря і сердар, але все ж воліє, аби все було на розсуд Кондрацького, людини, яка не одну битву мала з козаками і знає їхні порядки й вдачу. Кондрацький, зрозумівши відповідь (чи міг він знати наперед, що вони обидва не будуть діяти за його порадою?), сказав: «Оскільки ваші величності обирають мене посередником і керівником, пропоную вам зрозуміти характер цього війська, яке воно, які козаки і де вони зараз».

20. Козацьке військо, якщо йому пощастить окопатися, нарис навколо себе вали, і тоді такий замок, як цей, або при будь-якій річці завоювати не

можна. Ми тепер бачимо, що валів у них ще немає. Про наше військо вони — поганої думки і не знають, що тут є і поляки. До завтра, навіть якщо про це дізнаються, вони все одно не повірять. Головою у них молода й безтямна людина. Отож, якщо ми хочемо швидко врятуватися від цього недруга, крім волі господньої, нам потрібно зробити й таке:

21. Як тільки військо перейде потік, воно має вишикуватися в загони, щоб кожний знав і свій ряд, і своє місце. Рухатись треба лише згідно з прийнятим порядком. Ми, поляки, підемо попереду, після нас — війська його ясновельможності князя Трансільванії, за угорським військом — його ясновельможність господар Штефан зі своїми; старшині ж бо завжди належить бути трошки позаду. Тут, як я розумію, є досить великий ліс. Тож доки просуватимемось лісом, військо може рухатись повільно. А як тільки вийдемо в чисте поле, війська, не зупиняючись, перейдуть одне за одним у галоп. Турбуватись про те, що нас у полі хтось перестріне, не потрібно, бо козаки, як тільки нас помітять, візьмуться за вали. Ми ж усі разом навалимося за них, доки в них немає валів, і настільки швидко, що вони з усіх мушкетів не встигнуть вистрілити. Що ж до гарматного вогню різного калібру (із замку), то він завдає невеликої шкоди війську, особливо, якщо воно рухається, а не стоїть на місці. Не всі кулі влучають у ціль. Місця ж біля людини набагато більше, ніж у ній самій. У нас кажуть, що хто від гарматного ядра гине, тому судилося загинути від грому. Людина, що вихопила шаблю, — це вузька ціль. Стрільцю легше влучити у горобця, ніж в озброєного кіннотника. Поспіх, щоправда, часто приводить до втрат, але нерідко веде й до перемоги. А тут поспіх потрібний. Тільки завдяки йому ми врятуємось від цих недругів, бо інакше, якщо ми їх одразу не розіб'ємо і вони зміцнять свій табір валами, ані ми, ані сам король, мій володар, якби прийшов, ані його ясновельможність князь Трансільванії нічого з ними не зроблять. А до якої затримки потім це приведе, то це можна підрахувати. Наше зволікання тут без обозу, без провіанту завдасть цій землі великої шкоди у війні з цим недругом».

22. Так радив Кондрацький. І всі його поради прийняли: і господар Штефан, і Петкі Іштван. Рада закінчилася, і вночі другого дня військо перейшло бродом Сірет і рушило разом, як було вирішено на вечірній раді. Але угорці розраховували на це лише доти, доки йшли лісом. Проминувши ліс, ляхи відразу ж погнали галопом до замку через Юкшани, а угорці, вийшовши з лісу і побачивши козацький бій з поляками (Тиміш мав із собою для цієї справи ще двісті татар), там і зупинилися (і Петкі Іштван, і господар Штефан). Ляхи, зустрівши татарву і кінних козаків, відтіснили їх і стали на гребені, над козацьким табором, очікуючи угорців та посполите рушення господаря Штефана. Вони раз у раз відправляли гінців, щоб ті швидше підходили. Однак не було з ким говорити про це. Кондрацький чекав майже дві години, щоб угорці наблизилися. Побачивши, що все це марно, він уголом вилаяв ракоцієвого сердаря і господаря Штефана та звелів сурмити «на бій». Тоді з війська Петкі Іштвана вийшли чоловік двісті дуже хорьких людей та з молдавського боку стільки ж і рушили вони на козаків — прямо під замок.

23. Козаки, збагнувши, що мають справу з ляхами, відразу ж почали будувати навколо свого табору вали. Одні козаки захищалися, а інші — завзято копали землю, кидаючи її на вози. За незначний час звели вал, спочатку маленький, але він уже міг бути перешкодою для коней.

24. Ляхи знаскоку підійшли до табору, але, побачивши, що інші загони їм підходять, відступили за хати Татарашів і церкву, в якісь яблуневі сади,

де й залишалися до вечора. Потім вони звідти пересунулися ближче до замку, з того боку, що виходить на Іпотешти, але сховалися за пагорбом так, що кулі та ядра із замку їх не зачіпали. Увечері підійшов Петкі Іштван зі своїм військом і зупинився на пагорбі з боку Юкшанів. Господар Штефан розмістився поблизу ляхів. Усе це я пишу, не вихваляючи жодну із сторін, так, як було, і не для того, щоб оспівувати ляське військо. У мене в країні є дуже багато свідків.

25. За ніч козаки зробили вали й зміцнили свій табір так, що й на думку не спало, що їх можна захопити. Отак виповнилося все, сказане раніше Кондрацьким. Тепер ніхто вже не нападав на їхній табір, а лише виходили на бій. З табору виходили й татари, і служки Тимоша. Татари простояли там лише до третього дня. А оскільки їхня вдача не змірилася з перебуванням у загорожі, їхній мурза попросив у Тимоша дозволу відпустити їх, доки не загинули коні. Коли той спробував був піти, Тиміш, не тямлячи себе від гніву, відрубав йому голову. Татари, однак, тієї ж ночі вийшли з табору і подалися спочатку вгору до Чернівців, а потім — через Хотин — на Могилів. Там, у Хотинській землі, їм назустріч вийшов хотинський каштелян Жора з загоном людей, щоб перехопити їх, але татари заховалися в одній балці, а тоді всі разом накинулися на каштеляна, так що він зі своїми людьми відразу почав тікати. Під час цього переслідування — татари гналися за ними деякий час — загинули кілька чоловік у тій безславній битві. Тут уже згадувалося про прибуття Тимоша до Сучави, як він сам пішов на монастир Драгомірну. Але інші загони теж подалися грабувати монастирі. Тимошу пощастило піти днем раніше (тож він повернувся до свого табору). А іншим загонам дуже швидко відплатив тоді Господь за пограбування своїх храмів, бо військо господаря Штефана вийшло їм назустріч і деякі з них повністю знищило.

26. Розмістивши війська навколо замку й козацького табору, господар Штефан звелів усім гарматам, які були в нього, стріляти по козацькому табору. Але козакам це мало що зіпсувало, бо вони поробили для себе землянки. Потім, щоб налякати замок, він перевів гармати до міста і звідти обстрілював і замок, і табір. Спочатку козаки виходили верхи на бій. Але це тривало недовго. За своєю звичкою одного дня вони здійснили напад на гармати в місті і підійшли настільки близько до них, що про одну можна було сказати, що її захоплено. Але й тоді ляхи ситуацію виправили. Козаки повернулися до свого табору і відтоді лише тримали свої вали та виходили за кормом для коней і за водою до річки Сучави, доки Кондрацький не відправив туди чотири ляські загони та замкнув козаків (з того боку). Пізніше угорці теж перевели туди частину своїх людей. Ось так і залишилися козаки обложеними з усіх боків.

27. Коли все це відбувалося в Сучаві, польський король Казимир із сорокатисячним військом виступив проти козаків. Господар Штефан, дізнавшись про цей похід короля, відправив до нього гінців, прохаючи того допомогти йому, щоб розбити козаків під замком (тоді ж поїхали від нього гінці також до князя Трансільванії — Ракоці). Від обох допомога прийшла без затримки. Польського короля посла зустріли в Галичі на Дністрі, і той відразу направив полковника Динава і 600 німців, чотири легкі гармати і одну важку. А від Ракоці прибув його гетьман Кемені Янош з шістьма тисячами воїнів. Першими прибули німці й розташувалися на горі, напроти замку, на дорозі, яка веде з міста попід замком. Вони виставили гармати — легкі і важку облогову — прямо під табором і дуже докучали козакам, бо

навіть в їхні землянки ядра влучали. Вони незабаром скоротили й дні Тимоша.

28. Пізніше Кемені Янош, який прибув з військом трансільванського князя, підійшов до того місця, де стояв Петкі Іштван, і розташував увесь угорський табір ще ближче до козацьких валів.

29. Козакам тепер було дуже скрутно з харчами. Оточені з усіх боків, вони варили собі навіть шкури загиблих коней і постолі, їли різне коріння, відчували постійну втому від того, що стояли на чатах, і від безперервних обстрілів. Тиміш загинув від гарматного ядра, коли спав у своєму наметі. Й хоча він лежав на землі, ядро влучило прямо в ногу. Від цього на третій день він помер. Після смерті Тимоша козаки обрали гетьманом одного на ім'я Федорович. Але в них уже не було сили, бо вони були перелякані можливою загибеллю. Однієї ночі в їхньому таборі виник справжній переполох, і вони всі, мов ті вівці, кинулися з валів на міст до замку. А там від того, що задні тисли на передніх, багато хто впав з мосту у рів і покалічився. Інші у п'ятні самі стрибали у рів. Тієї ночі через цей страх загинуло чимало козаків. І якби ті, хто тримав облогу, довідалися про це, вже й тоді могли б захопити табір.

30. Німці польського короля напали на козацький вал за три дні до поранення Тимоша. Був полудень, коли Динов, полковник німців, вважаючи козаків безтурботними, дав знати і ляхам, і угорцям: тільки-но почують його барабан, з усіх боків іти в атаку. Він же зі своїми людьми піде на вали. Так і сталося: рушили німці й спочатку захопили добрий шматок валу. Але угорці й наші зі своїх місць не підтримали цей наступ і не налякали козаків. Тож усе козацтво з Тимошем посунуло до тої ділянки, яку захопили німці, і, навіть не стріляючи з мушкетів, а дрючками, дишлами, голоблями й прикладами відігнали їх від валу. Вони гнали їх до яру з того боку, де йде шлях з міста (попід замком). Тоді загинуло чимало німців; яр був набитий їхніми трупами.

31. Польський король прибув до Кам'янця. Проти нього вирушив гетьман Хмель у союзі з ханом. Та ще не знаючи про прибуття короля до Кам'янця, Хмель попросив хана виділити частину татарського війська і разом з господарем Василем направити до Молдавії, щоб визволити його дружину, скарб і свого сина з облоги. Хан віддав господаря Василя під захист Ширим-бея й відправив його під Сороки.

32. Приблизно в той же час голодним і обстрілюваним козакам набридло жити під замком. Вони домовилися з господарем Штефаном та Кемені Яношем (бо Кондрацький захворів і поїхав до Кам'янця) і віддали Штефанові замок з дружиною та всім майном господаря Василя. А самі, скільки їх лишилося, рушили назад невеликим табором. Дехто з них купив собі коня в угорців, інші — у наших чи в ляхів. Потім одразу пройшли через місто, а далі — вздовж Сучави вниз до Сірета. Вони прихопили із собою у господаря Штефана людей в аманат²⁴, щоб спокійно подорожувати. Отак і закінчилася козацька війна під Сучавою.

* Закінчення. Початок див.: Укр. іст. журн.— 1992.— № 10—11.

¹ Капітан — у середньовічній Молдавії звання ватажка озброєного загону.

² Дарабан-сердюк — солдат найманого піхотного полку.

³ Райя — область під безпосереднім контролем Порти. В Молдавії статут райї був наданий місту Тягині та його околицям у 1538 р.

⁴ Тут слово «посполитого» вжито в значенні «селянського».

⁵ Гармаш — адміністративно-судовий виконавець у середньовічній Молдавії.

⁶ Галата — околиця Ясс, де був великий монастир.

- 7 Очевидно, ці слова слід розуміти так: успіх на війні залежить від Бога.
- 8 Тирговіште — столиця Валаського князівства до середини XVII ст.
- 9 Хінта — молдавська діалектна вимова населеного пункту Фінта.
- 10 Дарабан (ець) — воїн-піхотинець, якого наймали серед місцевого населення.
- 11 Паїк — воїн з особистої охорони господаря.
- 12 Кемінар — службовець господаря, якому доручалося збирати податки з корчем.
- 13 Ага — звання боярина, який командував піхотою.
- 14 Мешканці земель поблизу м. Оргеїва.
- 15 Тут: військовий загін, який добре замаскувався, щоб несподівано напасти на ворога.
- 16 Низовик — мешканець Нижньої, тобто південної, Молдавії.
- 17 Від «Лапушна» — назви одного з повітів середньовічної Молдавії.
- 18 Тут: щось на зразок авангарду.
- 19 Люди, що заганяють звіра на мисливців. Тут цей мисливський термін вжито в переносному значенні.
- 20 Ключар — думний боярин, який займався забезпеченням двору провіантом.
- 21 Очевидно, місто Ладижин — тепер Вінницької області.
- 22 Каймакам — той, хто тимчасово виконував обов'язки правителя.
- 23 Секлери — етнічна група мадяромовного населення в Трансільванії.
- 24 Аманат — залога, заложник.

З румунської переклав *Станіслав Семчинський*.

Переклад здійснено за виданням: Miron Costin. Opere. Ediție critică îngrijită de P. P. Panaitescu. — București: Editura pentru literatură, 1965. — Vol. I.